

УДК 001-043.83:378.4(477.54) «180/182»

С. М. Куліш

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

### ЗАРОДЖЕННЯ НАУКИ В ХАРКІВСЬКОМУ УНІВЕРСИТЕТІ (перша чверть XIX ст.).

*Стаття розкриває початковий етап зародження наукових досліджень як теоретичного, так і краєзнавчого характеру в Харківському університеті. З'ясовано причини, через котрі не вдалося в цей період організувати повноцінну науково-дослідну роботу.*

**Ключові слова:** наука, просвітницька діяльність, актові виступи, наукове товариство.

*Статья раскрывает начальный этап зарождения научных исследований как теоретического, так и краеведческого характера в Харьковском университете. Приводятся те тормозящие причины, из-за которых не удалось в этот период организовать полноценную научно-исследовательскую работу.*

**Ключевые слова:** наука, просветительская деятельность, актовые выступления, научное товарищество.

*The article reveals the initial stage of the origin of both theoretical and regional scientific research at Kharkiv University. The author pointed out the impeding reasons which caused failure to organize full-fledged research efforts in that period.*

**Key words:** science, enlightenment activity, public statements, scientific association.

Формування та втілення державної політики в галузі освіти й науки відбувається на засадах її пріоритетного розвитку. На сучасному етапі є проблема – розробити єдині з Європою критерії та стандарти в галузі освіти й науки в університетах України. Діяльність Міністерства народної освіти, адміністрації Харківського університету в першу чверть XIX ст. може служити досвідом для сучасного українського суспільства.

Ми ставимо собі за мету проаналізувати особливості початкового етапу зародження наукових досліджень у Харківському університеті, а також уточнити причини, які не давали можливості розвивати повноцінну науково-дослідну діяльність у цей період.

Говорячи про історіографію даної проблеми, хотілося б виділити цілу низку нових публікацій, що присвячені розвитку освіти та науки в Харківському Імператорському університеті в першій половині XIX ст. Йдеться про роботи Л. Яновського [22], Ю. Кісельової [6], Н. Березюк [2], С. Посохова [12], С. Куліша [7], В. Іващенко [5] та інших. Всі вони, безумовно, позитивно вплинули на процес дослідження нашої теми. Взагалі, за понад 200 років існування славнозвісного навчального закладу з'явилося багато історико-педагогічних та історичних праць щодо роботи Харківського університету, однак «...історія Харківського університету – це нескінченний пошук і повернення її маловідомих сторінок, забутих імен».

Відомо, що створення і становлення в Харкові університету проходило у неоднозначній атмосфері в суспільстві, більша частина якого не сприймала величезного значення освіти й науки. Саме про такі тенденції заважив проф. Л.-Г.-К. фон Якоб у своїй актовій промові у Харківському університеті 17 січня 1808 р. Він назвав помилковими думки про необхідність освіти лише для вищих класів, небажання опановувати такі науки, як філософія, мораль, політика. Здивувала його і шкідлива для держави консервативно-охоронна точка зору: заклики до уряду не заохочувати в Росії наукових досліджень. Адепти такого судження вважали, начебто підтримка владою науки та освіти призведе до напливу в університети нездібних осіб як викладацького, так і студентського складу [21, с. 69, 76].

На початку XIX ст. Міністерство народної освіти з сумом зазначало, що навіть у Санкт-Петербурзі занадто мало освічених громадян, які б бажали без примусу працювати на ниві освіти й науки. Переважна більшість дворян вважала її справою «многотрудной и маловидной».

Незважаючи на надання викладачам університетів та гімназій з кінця січня 1803 р. класних чинів, що викликало б повагу до вчених, спрацював цей захід не одразу. Журналістам довелося не один десяток років доводити, що вчене звання благородне, воно звеличує, а не принижує статус дворянина.

Саме університетське середовище формувало нове соціальне середовище – інтелігенцію. Проте цей процес просувався повільно, успіхи чергувалися з невдачами. Такий «інкубаційний» період був характерним і для Харківського суспільства.

Через протидію автономістських начал у діяльності університету з адмініструванням, авторитаризмом, впровадження схоластики замість неупереджених наукових пошуків навіть потрібну для нормальної діяльності університету чисельність професури довелося забезпечувати довгі роки. Досить сказати, що лише через 54 роки вдалося мати у Харківському університеті штатну кількість професорів згідно зі Статутом від 5 листопада 1804 р. – 25 ординарних і трьох екстраординарних.

Влада не відразу визнала вчених інтелектуальною елітою суспільства, а в 20-х–30-х рр. роль університетів було зведено до вузькопрофесійних установ. Недосконала нормативно-правова база, поєднання елементів середньої та вищої освіти в університетах першої чверті XIX ст. безумовно не могли сприяти широкому розповсюдженню справжніх наукових досліджень. Крім того, влада вимушена була визнати, що в Російській імперії порівняно з країнами Західної Європи наука перебувала у занедбаному стані. Про це свідчить і статут Харківського університету. Зокрема, у §38 та 39 рекомендувалося кожному факультету вибрати з числа 3-поміж закордонних почесних членів університету, по одному професору, які б надавали «сведения о новых в науках изобретениях». При цьому влада була згодна виплачувати по 200 руб. щорічно [18, с. 237-238].

З іншого боку, не лише в Російській імперії, але й в деяких інших державах Європи ставлення до науки та вчених бажало бути кращим. Скажімо, у Франції значна частина суспільства вважала: «Математика висушує серце. Медицина є наукою обману. Фізика й хімія ведуть до безвірства. Віршування є випадок неробства голів, красномовство – важіль для спростування держав. Тобто витончені науки – фактично ремесла, зовсім непотрібні в суспільстві» [3, с. 67].

Надто повільно розвивалися медичні науки, причому в багатьох випадках через низький рівень теоретичних знань пропонувані для лікування засоби завдавали шкоди. Так, професори практично всієї Європи пропонували боротися з багатьма хворобами з допомогою вживання ртутних препаратів. При епілепсії натомість рекомендувалося «...просверлення черепа як останній засіб».

Протилежну точку зору висловлювали діячі освіти у Франції та німецьких землях щодо статистики як науки. Виступаючи у 1804 р. перед зібранням членів Паризького академічного товариства наук, Д. Ф. Деннан назвав статистикою найбільш корисною й цікавою наукою. Професор Геттінгенського університету А.-Ф. Людер – економіст, історик, юрист, автор праці «Критична історія статистики» назвав її беззмисловою наукою. Він вважав, що мета статистики недосяжна і навіть найбільш довершені знання можуть принести більше шкоди, ніж користі [4, с. 305; 16, с. 84-85].

Через низький рівень розвитку в Російській імперії протокапіталістичних відносин на початку XIX ст. університетська наука більше була сконцентрована передусім на словесності, філософських роздумах, просвітництві. До початку XIX ст. філософію викладали як духовно-академічну дисципліну в релігійних навчальних закладах Російської імперії, звідки до університетів перейшли деякі елементи цієї науки. Однак в духовних семінаріях та академіях панували ідеї платонізму та патристики – християнствуючого платонізму. Викладачі там відкидали ідею «ratio» Аристотеля, схилившись до ідеалізму Платона. Викладачі університету найчастіше викладали лише історію філософії (любомудріє), щоб не викликати підозри у вільнодумстві, тому германський ідеалізм панував не лише в Харківському, але й у інших університетах. Після того, як діячі Міністерства народної освіти фактично перемішали філософські науки з політичними, «розквітли» компілятивні праці, у яких автори намагалися створити «православну філософію». Водночас на початку XIX ст. в Російській імперії нерідко лжефілософами, вигаданими мудрецами вважалися видатні представники західної філософської

думки: Вольтер, Ж.-Ж. Руссо, Г. Т. Рейналь – соціолог і філософ, К. А. Гельвецій – літератор, філософ – матеріаліст, Д. Дідро – письменник, драматург, філософ – просвітителі та інші.

Не буде перебільшенням зазначити, що рівень автономії, академічної свободи, який мав місце протягом першого десятиріччя існування Харківського університету, було забезпечено не лише ліберальним Статутом, але й зваженою політикою міністрів народної освіти. Перший з них – П. В. Завадовський, який обіймав цю посаду протягом восьми років, справедливо заслужив оцінку «розумної української голови». Як голова урядової Комісії для заснування шкіл, він добре вивчив освітню ситуацію й саму атмосферу освітньої справи в імперії.

Перший попечитель Харківського університету граф С. Й. Потоцький теж добре знав рівень наукових та освітніх знань в Російській імперії. Під час офіційного відкриття університету він зауважив про труднощі, неминучі при «водворенні наук в сей стране, бывшей доселе единственно созерцательницею опустошений и сражений». Водночас С. Потоцький наголосив на гострій необхідності розвитку науки, «...дабы по крайней мере следовать за другими, если не можешь упредить их» [13, с. 13-14].

У свій час проф. Д. І. Багалій відзначив суттєву роль актових промов викладачів університету, що популяризували сучасну для тих років науку. Докладно розглянуті найбільш цікаві з них і в монографії С. І. Посохова [12, с. 39-74].

Необхідно зауважити, що багато з цих виступів містили значно важливіший зміст, ніж можна судити лише за назвою. Скажімо, виступ І. Тимковського – фактично стислий нарис історії зародження соціально-економічної системи на Русі. З точки зору нинішньої епохи неможливо визначити якусь новизну у виступі Л. Шнауберта, адже він настійно переконував слухачів у необхідності використання добрив, які позитивно впливають на вегетацію рослин, якість ріллі.

Проф. Ф. Гізе підкреслив важливість використання природних продуктів органічного й неорганічного походження, проведення геологічних та інших пошуків природних багатств у різних регіонах. Крім того, говорив про необхідність глибокої перевірки рослин і мінералів, використовуваних у економічній, технічній та медичній галузях. На його думку, відомі на той час 654 види і 3419 періоди флори зовсім не вичерпують їхню наявність, тому треба продовжувати пошуки корисних рослин [24, с. 38, 40-41].

Проф. Л. Г. К. фон Якоб дав вичерпну відповідь на питання щодо ролі університетського викладача: «сословие людей, которых единственная обязанность состоит в том, чтобы разные отрасли наук доводит до высшего совершенства (підкреслено нами – Авт.) и сообщать оные другим». Від того внеску, який викладач досягне у своїй науці, залежить його слава й честь, хоча, попередив він, науки нерідко самому вченому користі чи свободи не приносять, а бувають необхідні лише нащадкам.

А. Дюгур (Дюгуров) переконував у важливості історії як науки, адже на той час вона мала «множество хулителей», які не лише відчували огиду, але й презирство до неї. Що стосується безпосередньо істориків підросійської України перших десятиліть XIX ст., то, як визнає О. В. Ясь, визначити їхню дослідницьку практику надто важко. Чи був справжнім істориком сухий чиновник-викладач або той, хто орієнтувався на інтелектуальні зразки західноєвропейської думки? Можливо на це звання заслуговував малоросійський поміщик-антиквар, який сполучав літературно-естетичні вправи, етнографічні розшуки з ностальгічно-патріотичними мотивами? За наявності у викладачів університету подвійної і навіть потрійної лояльності, панування російської імперської історіографічної думки все ж не зникало відчуття належності до українства.

Нагадаємо, що у 1811 р. ад'юнкт Харківського університету Б. Й. Рейт видав працю «Спроба російської історії. Частина перша» («Spesimen historiae Rossorum. Pars prior»). Її зміст він довів до періоду завоювання Русі монголами. Автор висловив оригінальні для початку XIX ст. думки: наприклад, зауважив, що Аскольд і Дір – одна особа; княгиня Ольга не палила столиці древлян з допомогою голубів та горобців, хрестилася не в Константинополі; факт заміжжя Анни Ярославни за короля Франції Генріха-Птахолова був честю не для Русі, а для Франції; дійшов висновку, що на Русі майже склалася феодальна система і т.д. Як відомо, перший том М. М. Карамзіна «История государства Российского» було опубліковано тільки у 1816 р., причому

з його змісту видно, що автор не читав праці Б. Рейта. Скажімо, у нього Аскольд і Дір – різні особи. Щодо помсти Ольги древлянам, проте, він солідарний з Б. Рейтом і теж вважав, що її різновиди – міфи, казки [8; 22, с. 91-92].

До 1814 р. професори й ад'юнкти університету систематично використовували наукові знання для дослідження місцевих багатств краю. Ще в 1804 р. харківський губернатор І. І. Бахтін надіслав проф. Й. Шкуберта, ад'юнктів Ф. Гізе та М. Крюгера до Рогані для дослідження джерельної води. Упродовж двох років у Рогань було відряджено 6 експедицій. Досліджувались мінеральні води на Полтавщині, в Ізюмському й Куп'янському повітах Харківщини, мали місце розвідки кам'яного вугілля, торфу в Бахмуті, Ізюмі, Лебедині. У 1805 р. шукали шляхи боротьби з нашествиям саранчі Я. Я. Беллен-де-Балю, Ф. Гізе, М. Крюгер, І. Тимковський. Проф. Ф. В. Пільгер рятував від епідемії сапу коней на Деркульському кінному заводі біля Біловодська. Й. Шнауберт у 1808 р. запропонував новий спосіб відділення золота від срібла з допомогою сірчаної кислоти; Д. Шмерфельд подав оригінальний спосіб виготовлення цегли й улаштування печей для їхнього випалювання [5, с. 33-35; 14, с. 30-31].

На думку співробітниці Центральної наукової бібліотеки Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна О. А. Лискової, у працях А. Дубровича були елементи психоаналізу, а в теорії «наслідувальної гармонії слова» (звукового символізму), яку розробляв Р. Т. Гонорський, були постулати, що передували естетичній мовній теорії професора О. О. Потєбні. М. М. Пакі-де Совиньї підготував двотомну працю «Загальна і філософська граматики мов». Вона містила, певно, елементи мовознавства, хоча й з моралістичними повчаннями [24], але опублікована не була, як і рукопис Р. Т. Гонорського «Статистика Европейских государств и Американских штатов».

З самого початку існування Харківського університету в ньому передбачалася діяльність наукових товариств. У § 9 Статуту було зазначено: «К особливому достоинству университета отнесётся составление в недрах оного учёных Обществ, как упражняющихся в словесности Российской и древней, так и занимающихся распространением наук опытных и точных, основанных на достоверных началах (exactes)». Автори Статуту справедливо вважали, що наявність серед членів товариства представників не лише університетського викладацького корпусу наблизить університет до суспільства, пробудить «в согражданах любовь к учености».

Перш ніж було створено наукове товариство при університеті, В. Н. Каразіну у серпні 1811 р. вдалося організувати Філотехнічне товариство, в якому, однак, брали участь лише двоє викладачів університету – Ф. Гізе і А. Стойкович. Іншими членами товариства (воно налічувало від 35 до 48 членів) були місцеві поміщики [15, с. 6].

На той час у московському університеті з 1804 р. діяло товариство історії та старожитностей російських, з 1805 – товариство медичних і фізичних наук, з 1810 р. – товариство математиків, дослідників природи [20, с. 13-15].

Офіційною датою створення у Харківському університеті наукового товариства вважають 23 січня 1812 р, проте в деяких працях дореволюційного періоду його діяльність датують з 19 березня 1813 р. – тобто від дня реального першого засідання.

Статут наукового товариства складався із 40 параграфів, але частина з них мала бюрократичний характер, що не стимулювало вільної атмосфери наукового пошуку. Головним завданням товариства вважалося «распространение наук и знаний как чрез ученые изыскания, так и чрез издания в свет общепользныя сочинений». До складу товариства в різний час входили від 13 до понад 90 членів, у тому числі – переважна більшість викладачів університету. Товариство мало два відділення: словесне (очолив І. Є. Срезневський – до 1816 р. потім його змінив Г. П. Успенський) і природниче (директор – Т. Ф. Осиповський, а з 1814 – К.-Д. Роммель). Членами товариства були також представники влади, церкви (наприклад, єпископ Слобідсько-Український і Харківський Аполлос), В. Н. Каразін, ректор Харківського колегіуму А. С. Прокопович, майор А. А. Палицин та інші. До його складу входили і вчителі з Курщини, Чернігівщини, Полтавщини, викладачі з Ярославля, Казані.

Передбачалося, що наукові розміркування (commentationes) – «известия ученого мира» можуть робити як асесори (представники викладацького корпусу університету), так і інші члени товариства. Їх планували друкувати латиною, а корисні для громадян записи (diaria) публікувати російською мовою. Оскільки до весни 1815 р. виступів було небагато, 6 березня було вирішено, що кожний асесор і член товариства щорічно подавав якусь працю або переклад твору іноземного автора. Більше того, було призначено для виступів 9 осіб, що зовсім не гармонувало з принципом наукової творчості.

Максимальну кількість засідань – сім – провели в 1815 р., але далеко не всі доповіді можна було вважати науковими. Якщо виступ Й. Б. Шада щодо змісту природної філософії, «Каталог рослин в околицях Харкова» і представлений Я. Н. Громовим гербарій були такими, то поема І. Є. Срезневського «Иван Сусанин, или освобождённый Царь» – не що інше, як белетристика. Моралізаторським був виступ учителя гімназії С. Єсикорського «Погляд на єство подружнього союзу». У 1817 р. було опубліковано збірник праць членів товариства [19, с. 237-238; 17, с. IV–XXII].

На трьох засіданнях 1817 р. було заслухано доповідь Т. Ф. Осиповського «О разделении электричества в разобъединенных отводах при держании наэлектризованного тела», губернатор В. Г. Муратов прочитав переклад з французької мови роботи С. Потоцького «О происхождении славян». Ад'юнкт Д. С. Борзенков зробив доповідь з теми «О происхождении языков Сарматского и Славянского от Лидского и о сходстве оных с языком Санскритским». [17, с. XXIII]. У червні 1817 р. на чергове засідання дві праці передали до Харкова доглядач Прилуцького училища П. П. Білецький-Носенко і вчитель Курської гімназії Т. І. Селіванов [22], але їхній зміст невідомий.

Проте в 1818 р. на початку березня відбулося лише одне засідання товариства. На ньому обговорювали зміст нового Статуту, висловлювали зауваження щодо початкового етапу історії Малоросії. Крім того, було висловлено подяку викладачам, які брали участь у публікації першого тому праць товариства.

Таким чином, за перших п'ять років діяльності наукового товариства було підготовлено 39 праць, але частина з них були не науковими, а духовно-навчальними або белетристикою. «Дневные записки» для широкого кола читачів так жодного разу і не були видані. 17 лютого 1823 р. попечитель З. Я. Карнеєв наказав відновити діяльність товариства, і восени цього року в ньому формально нараховувалося 75 осіб. Цікаво, що члени товариства ще 19 червня 1817 р. прохали, щоб він став їхнім покровителем.

17 травня 1823 р. на засіданні товариства його головою став ректор В. Я. Джунковський. Вирішено було проводити слухання наукових доповідей 1 та 15 числа кожного місяця, що виглядало навіть теоретично неможливим через завантаження викладачів лекціями і явищами «наукової летаргії». До того ж членами товариства стали особи, які не були в змозі готувати дійсно наукові праці: колишній попечитель З. Я. Карнеєв, граф Я. М. Болгарі, полковник О. А. Щербинін, протоієрей О. Башинський, учитель Закону Божого в гімназії П. Рогальський та інші. Якщо у 1823 р. до складу товариства входили 75 осіб, то в 1829 – уже 91. За ці 6 років було начебто підготовлено 40 праць, і в березні 1825 р. вирішено видати другий том товариства наук. До кінця 1829 р. вдалося зібрати лише 13 статей, але їхня доля невідома. Можливо, серед них були такі роботи: «Некоторые замечания на историю Карамзина» П. Гулака-Артемовського, «О связи Вселенной», «О многочисленности Солнечной системы» М. Архангельського, «О библиографических системах» В. Джунковського, «О громовых отводах» М. Сухомлінова та ін.

Пожвавити діяльність «Харківського наукового товариства» намагався новий попечитель О. Петровський. На його думку, необхідно було поліпшити зміст Статуту, щоб його правила «...обязывали их (членів товариства – Авт.) быть деятельными и полезными». У середині 1825 р. при 85 членах значної активності у його діяльності не спостерігалось, хоча в новому Статуті, прийнятому 27 жовтня 1827 р., існувало уже й третє відділення – юридичне. Виконати ж побажання § 31 – виступати з доповідями «по порядку ежегодно назначаемому» було, звичайно, неможливо. Песимізм опанував і О. Петровського, який заявив, що наукове товариство «не имеет того рвенія

к распространению наук и полезных сведений, без которого никакое общество существовать не может». Тому в 1829 р. товариство було офіційно закрито [10, с. 48; 11, с. 231-233].

Глибинними причинами апатії до наукових занять було насамперед панування схоластики, містицизму в керівництві Міністерства народної освіти. Як відомо, у 1817 р. Головне управління духовних справ та іноземного віросповідання об'єдналося з освітнім міністерством. Міністром духовних справ і народної освіти став О. М. Голицин, залишивши за собою посаду обер-прокурора Священного Синоду. Саме йому належить висновок «о тщете знания». Не відставав від нього попечитель Харківського навчального округу й університету З. Я. Карнеєв – колишній губернатор Мінської губернії і голова Комітету з постачання військ сукном. Ставши запеклим обскурантистом, він закликав відмовитись від «зловредной философии», пропагував серед викладачів книгу Ж. Ф. Дютуа-Мамбріні «Божественная философия, в отношении к непреложным истинам, открытым в тройственном зеркале: вселення, человека и Священного Писания» в шести частинах. На прохання З. Я. Карнеєва друк її в типографії Московського університету у кількості 1200 примірників оплатив царський кабінет. В. Н. Каразін назвав цю книгу маячнею, а дії попечителя пояснив намірами «...уничтожить обыкновенную философию, называя её ложной и недостаточной».

Наукову роботу гальмувала відсутність у Харкові потрібних матеріалів для дослідів, слабка матеріальна база. Досить зазначити, що в бібліотеці університету, яка займала до 1824 р. п'ять крихітних кімнат, не існувало навіть каталогу. Водночас байдужість до наукової роботи тоді не вважалося ознакою некомпетентності.

Все ж, незважаючи на невдачі, обумовлені вказаними вище причинами, феномен університету поступово пробивав собі дорогу. Важливість науки й освіти неминуче проникала в суспільство, а самовіддана робота вчених Харківського університету на початковому етапі його існування готувала для цього відповідний ґрунт.

#### Література

1. Аристов Н. Состояние образования России в царствование Александра I / Н. Аристов. – К. : Тип. М. П. Фрица, 1879. – 44 с.
2. Березюк Н. М. Неизвестный В. Я. Джунковский: ректор Харьковского университета 1821–1826 гг. / Н. М. Березюк. – Х. : Тимченко, 2008. – С. 10.
3. Взгляд на происшествя 1804-го года // Вестник Европы (изд. М. Каченовский). – (М.). – 1805. – № 1. – Ч. XIX. – С. 65-75.
4. Деннан Д. Ф. История и теория статистики / Д. Ф. Деннан // Вестник Европы. – 1805. – № 2. – С. 304-314.
5. Ивашенко В. Ю. Харьковский университет и исследование местного края в первой половине XIX века / В. Ю. Ивашенко // Universitates (Харьков). – 2010. – № 4. – С. 32-40.
6. Кісельова Ю. А. Становлення та розвиток історіографії в Імператорському Харківському університеті: монографія / Ю. А. Кісельова. – Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2014. – 252 с.
7. Куліш С. М. Традиції та новації у процесі підготовки науково-педагогічних кадрів Харківського університету у XIX–початку XX століття / С. М. Куліш. – Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2013. – С. 13-80.
8. Лавровский Н. «Опыт русской истории» Рейта / Н. Лавровский // Журнал Министерства народного просвещения. – 1873. – Часть 165. – С. 87–105.
9. Мельгунов С. Из истории студенческих обществ в русских университетах / С. Мельгунов. – М. : журнал «Правда», тов.-во скоропечати А. А. Левинсон, 1904. – 71 с.
10. О Харьковском обществе наук // Украинский журнал (Харьков). – 1823. – Ч.1. – С. 46-50.
11. Общество наук (1812-1829 гг.) // Ученые общества и учебно-вспомогательные учреждения Харьковского университета (1805-1905 гг.). [под. ред. Д. И. Багалея, И. П. Осипова]. – Х. : Печатное дело, 1911. – С. 209-240.
12. Посохов С. И. Университет и город в Российской империи (вторая половина XVIII – первая половина XIX ст.) / С. И. Посохов. – Х. : ХНУ имени В. Н. Каразина, 2014. – 364 с.
13. Потоцкий С. (в тексте Г.). О благотворительной цели преобразования в России училищ / С. Потоцкий // Речи, говоренные в торжественном собрании 17 генваря 1805 года при открытии Императ. Харьков. ун-та. – Х. : В унив. тип., 1806. – С. 10-16.

14. Рославский-Петровский А. П. Об ученой деятельности Императ. Харьков. ун-та в первое десятилетие его существования / А. П. Рославский-Петровский // Журнал министерства народного просвещения. – Ч. 37. – 1855. – С. 1-36.
15. Срезневский В. И. Опыт истории Харьковского университета (по неизданным материалам). Т. 1. (1802–1815). Рецензия / В. И. Срезневский. – СПб. : тип. Акад. наук, 1901. – 40 с.
16. Сухомлин Н. Взгляд на статистику в историческом и современном ее развитии и статистические воззрения на характер и значение Европы / Н. Сухомлин. – СПб. : В тип. Гогенфельдена и К°, 1866. – XVIII, 326 с.
17. Труды общества наук, состоящего при Императ. Харьков. ун-те. Т.1. – X. : В универс. тип., 1817. – 202 с.
18. Устав Императ. Харьков. ун-та // Периодическое сочинение о успехах народного просвещения (СПб.). – 1805. – № 10. – С. 225-290.
19. Устав Харьковского общества наук // Периодическое сочинение о успехах народного просвещения. – 1813. – № 35. – С. 237-244.
20. Чириков Г. С. Тимофей Фёдорович Осиповский / Г. С. Чириков // Русская старина. – 1876. – Т. 9-12. – С. 463-490.
21. Якоб Л. О влиянии университетов на образование и благосостояние народа / Л. Якоб // Речи говоренные в торжественном годовом собрании Императ. Харьков. ун-та, бывшем 17 января 1808 года. – X. : в унив. тип., 1808. – С. 68-86.
22. Яновський Л. Харківський університет на початку свого існування (1805– 1820) / Л. Яновський. – X.: Майдан, 2004. – 235 с.
23. Харьковские известия. – 1817.
24. Харьковские известия. – 1823.
25. Giese F. Hauptzüge von den Fortschriften, welche die Naturforscher Rußlands in der Kenntniss vaterländischer Naturerzeugnisse gethan haben, und von denen, welche noch zu thun übung sind / F. Giese // Речи, говоренные в торж. годовом собрании Императорского Харьковского университета, бывшем 17-го генваря 1807 года. – X. : В унив. тип., 1807. – S. 33-42.